

Απόστολος Λ. Πιερρής

ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΑΕΤΩΜΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΣ ΣΤΗΝ ΟΛΥΜΠΙΑ Έρευνες στην Αισθητή Ιδέα του Κλασσικού

I

Ιστορικά, Χρονολογικά, Προκαταρκτικά

*Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος Ἑκάτοιο,
ὄν τε θεοὶ κατὰ δῶμα Διὸς τρομέουσιν ἰόντα,
καὶ ρά τ' ἀναΐσσουσιν ἐπισχεδὸν ἐρχομένοιο
πάντες ἀφ' ἐδράων, ὅτε φαίδιμα τόξα τιταίνει.
Λητῶ δ' οἴη μίμνε παραὶ Διὶ τερπικεραύνῳ,
ἧ ρα βίον τ' ἔχάλασσε καὶ ἐκλήισε φαρέτρην,
καὶ οἱ ἀπ' ἰφθίμων ὤμων χεῖρεσσιν ἔλοῦσα
τόξον ἀνεκρέμασε πρὸς κίονα πατρὸς ἑοῖο
πασσάλου ἐκ χρυσοῦ, τὸν δ' εἰς θρόνον εἴσεν ἄγουσα.*

τῷ δ' ἄρα νέκταρ ἔδωκε πατήρ δέπαϊ χρυσεῖω
 δεικνύμενος φίλον υἷον. ἔπειτα δὲ δαίμονες ἄλλοι
 ἔνθα καθίζουσιν, χαίρει δέ τε πότνια Λητώ
 οὔνεκα τοξοφόρον καὶ καρτερόν υἷον ἔτικτεν.

Ὅμηρος Ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, νν. 1-13

Aber hier ist noch mehr: der ragende Leib und das durchleuchtete Haupt des Apollon. Er ist ein Wendepunkt, nicht nur jener Epoche. Wer ihn gesehen hat, für den gibt es kein Zurück.

Ernst Buschor, *Die Skulpturen des Zeustempels zu Olympia*, 1924, ad fin.

Το Δυτικό Αέτωμα του Ναού του Διός στην Ολυμπία αποτελεί την τελειότερη έκφραση του κλασσικού Ελληνισμού. Είναι αυτό καθ' εαυτό το κάλλος ως πλέρια Φανέρωση του Απόλυτου.

Δεν δείχνει δύναμη περισσεύουσα πάνω από την ασυμβίβαστη αρμονία. Δεν ξεχύνει ερασμιότητα κατακλύζουσα την σοβαρότητα του αψεγάδιαστου κάλλους. Δεν ευωδιάζει χάρη επιτροχάζουσα υπέρ την ασυγκίνητη σεμνότητα της τελειότητας. Ζει χωρίς κίνηση. Είναι η ορατή εικόνα της αιωνιότητας μέσα στον χρόνο – εικόνα που είναι το ίδιο το εικονιζόμενο, Φαινόμενο ταυτόν προς το Είναι. Εδράζεται στο απόλυτο κέντρο της ύπαρξης. Το Απόλυτο Φαινόμενο.

Γύρο από τον Απόλλωνα ο χρόνος σταματά. Και με το ανέκφραστο Κάλλος του Αιώνιου αποκαλύπτεται ο Ανθός του Κόσμου ως η Μοίρα του Χρόνου που υφαίνει το γίγνεσθαι.

Το Μέγα Μυστήριο του Ελληνισμού στέκει γυμνό στο υπέρτατο κάλλος του.

Η Ολυμπία απέκτησε νέα λάμψη μετά τους Περσικούς Πολέμους ως κέντρο Ελληνισμού με σύμβολο τον τότε οικοδομηθέντα Ναό του Διός.

Μετά τη μάχη των Πλαταιών οι νικητές αποφάσισαν ευχαριστήριες προσφορές στους θεούς για την ευτυχή έκβαση του πολέμου (Ηρόδοτος IX, 81). Ο Απόλλων στους Δελφούς, ο Ζευς στην Ολυμπία και ο Ποσειδών στην Ισθμία ήσαν οι τρεις θεοί που έλαβαν τα σχετικά αναθήματα. Η προσφορά στον Απόλλωνα ήταν ένας χρυσούς τρίπους επί χάλκινου κίονος περί τα 6 μ. ύψος, που αποτελείτο από όφι τρικέφαλο (όπως το βλέπει ο Ηρόδοτος) ή τρία περιελισσόμενα ερπετά. Τον τρίποδα τον έλιωσαν οι Φωκείς κατά τον Τρίτο Ιερό Πόλεμο (Παυσανίας X, 13-19), αλλά ο οφιώδης κίων διατηρείται (εκτός από τις κεφαλές των όφεων, μια των οποίων σώζεται στο Μουσείο της Πόλης) στον Ιππόδρομο της Πόλης, μεταφερθείς εκεί από τον Μ. Κωνσταντίνο (cf. R. Meiggs – D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, No. 27). Οι πόλεις που συμμετείχαν στον Περσικό Πόλεμο είναι εγγεγραμμένες κατά τριάδες στο σώμα των όφεων: είναι 31, με πρώτη τριάδα αποτελούμενη **«Λακεδαιμόνιοι – Αθηναίοι – Κορίνθιοι»**.

Στην Ολυμπία το ανάθημα συνίστατο σε «δεκάπηχυ» ορειχάλκινο άγαλμα του Διός (Ηρόδοτος, loc. cit.), «τοῦτο τέτραπται μὲν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον», με επιγεγραμμένες τις μετασχούσες πόλεις στα δεξιά του βάθρου (Παυσανίας V, 23, 1-2). Το άγαλμα εποίησε ο Αναξαγόρας Αιγινήτης, τον οποίο οι αρχαίοι ιστορικοί της τέχνης παρέβλεπαν (Παυσανίας §3). Το αφιέρωμα θα έγινε με πρωτοβουλία των Σπαρτιατών,

οπότε συνάδει η επιλογή γλύπτη της Αιγινήτικης Σχολής για το έργο. Οι πόλεις σε αυτό το ανάθημα ήσαν 27 (παραλείπονται οι Θεσπιές, Ερέτρια, Λευκάς και Σίφνος) και υπάρχουν επιμέρους διαφορές στην κατάταξη (με την αυτή πάντως πρώτη τριάδα). Σημασία έχει ότι ο Πausanίας τονίζει πως από τους Βοιωτούς συμμετείχαν μόνον οι Πλαταιείς (άρα οι Θεσπιείς, παρά την αντίθεσή τους προς τη Θηβαϊκή ηγεμονία της Βοιωτίας, θα είχαν επαμφοτερίζουσα διάθεση) και από την Τριφυλία μόνο οι Λεπρεάτες (παρά τη Νέδα). Οι Ηλείοι υπάρχουν και στις δυο λίστες, αν και στη μάχη των Πλαταιών έφθασαν μετά τη νίκη, ετιμώρησαν δε εν συνεχεία τους στρατηγούς για την καθυστέρηση (Ηρόδοτος IX, 77, 3). Στην άμυνα του Ισθμού ενώ επέπρωτο η Σαλαμίνα, συμμετείχαν (Ηρόδοτος VIII, 72), αλλά εκεί δεν διεξήχθη αγών.

Το 471 π.Χ. «οί Ηλείοι πλείους και μικράς πόλεις οίκοῦντες εἰς μίαν συνωκίσθησαν τὴν ὀνομαζομένην Ἥλιον» (Διόδωρος, XI, 54, 1). Cf. Στράβων VIII, 3, 2 pp. 336-337 Cas. Με αφορμή τον συνοικισμό επέβαλαν την κυριαρχία τους στην Πισάτιδα και σε όλη την Τριφυλία, πλην Λεπρέου, με το οποίο συνέπραξαν, αφού ήταν η μόνη πόλις της Τριφυλίας που είχε λάβει μέρος στους Περσικούς Πολέμους με το πλευρό των Συμμάχων και είχε αναγραφεί στα νικητήρια αναθήματα εις Δελφούς και Ολυμπία (και ασφαλώς και στην Ισθμία). Σε αυτές τις κινήσεις των Ηλείων φαίνεται να αναφέρεται ο Στράβων VIII, 3, 30 p. 355 Cas.: *καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Πύλον τὸν ἡμαθόεντα εἰς τὸ Λέπρεον συνώκισαν, χαριζόμενοι τοῖς Λεπρεάταις κρατήσασι πολέμῳ, καὶ ἄλλας πολλὰς τῶν κατοικιῶν κατέσπασαν, ὅσας γ' ἑώρων αὐτοπραγεῖν ἐθελούσας, καὶ φόρους ἐπράξαντο.*

Ο Θουκυδίδης εξηγεί τις περιστάσεις της βοήθειας των Ηλείων προς τους Λεπρεάτες και τη συνέχεια των γεγονότων μέχρι του Πελοποννησιακού Πολέμου (V, 31). Βέβαια η επικυριαρχία των Ηλείων εφ' όλης της Τριφυλίας ανάγεται αρχικά στον Β' Μεσσηνιακό Πόλεμο (685-668 π.Χ. κατά Pausanias), οπότε Αρκάδες και Τριφύλιοι συμμάχησαν

κατά των Λακεδαιμονίων και υπέρ των Μεσσηνίων (Στράβων VIII, 3, 30 p. 355 Cas.), οπότε οι Σπαρτιάτες βοήθησαν στην υπαγωγή της Πισατίας και Τριφυλίας υπό την επιρροή των Ηλείων. Οι Ηλείοι είχαν μια χαλαρή συνεργασία με την Αντισπαρτιατική ζώνη που διέσχιζε την Πελοπόννησο (Αργος-Αρκαδία-Τριφυλία). Στράβων VIII, 4, 10 p. 362 Cas.: *τὴν δὲ δευτέραν [sc. κατάκτησιν τῶν Μεσσηνίων ἀπὸ τοῦς Σπαρτιάτες] καθ' ἣν ἐλόμενοι συμμάχους Ἀργείους τε καὶ Ἡλείους καὶ Πισάτας <καὶ Ἀρκάδας> ἀπέστησαν, Ἀρκάδων μὲν Ἀριστοκράτην τὸν Ὀρχομενοῦ βασιλέα παρεχομένων στρατηγῶν, Πισατῶν δὲ Πανταλέοντα τὸν Ὀμφαρίωνος. Cf. την λεπτομερή εξιστόρηση του Πausανία IV, 15, 7-8 και τα εξής κεφάλαια. Στην κρίσιμη μάχη «ἐπὶ τῇ καλουμένῃ Μεγάλῃ Τάφρῳ» οι Ηλείοι δεν παρίστανται (Πausανίας IV, 17, 7) ούτε Αργεῖοι, ἀρα μένουν Αρκαδες σύμμαχοι και Πισαῖοι, γι' αυτό ο Στράβων μνημονεύει αρχηγούς αυτών των δύο μόνον ενώ αναφέρει ως συμμάχους και Ηλείους και Αργεῖους. Στο τέλος του Β' Μεσσηνιακού Πολέμου κατά την 28η Ολυμπιάδα (668 π.Χ.), οι Ηλείοι είχαν πόλεμο προς τους Δυμαίους (Αφρικανός, *Ολυμπιάδων Αναγραφή*, Ολ. κη') και απασχολημένοι με αυτόν δεν αντιστάθηκαν στην τέλεση των Ολυμπίων από τους Πισάτες.*

Μια αντιπάθεια των Ηλείων προς τη Σπάρτη κατά τους χρόνους μετά τον Β' Μεσσηνιακό Πόλεμο ίσως υποδηλώνει η αναφορά του Πausανία V, 9, 1: *πένταθλον τε γὰρ παίδων ἐπὶ τῆς ὀγδόης ὀλυμπιάδος καὶ τριακοστῆς (628 π.Χ.) ἐτέθη, καὶ ἐπ' αὐτῷ τὸν κότινον Εὐτελίδα Λακεδαιμονίου λαβόντος οὐκέτι ἀρεστὰ Ἡλείοις ἦν πεντάθλους εἰσερχεσθαι παῖδας. Ο Ευτελίδης εἶχε νικήσει και στην πάλη παίδων κατά την αυτή Ολυμπιάδα (Πausανίας VI, 15, 4).*

Η χλιαρή συμπαράταξη των Ηλείων με τη Σπάρτη στον Β' Μεσσηνιακό Πόλεμο φαίνεται ότι ἔδωσε τη θέση της σε μια ψυχρότητα, ή και κατά ευνοϊκή περίσταση αντιπαλότητα, που εκδηλώθηκε και με κάποια μορφή συνέργειας με τους Πισάτες, ειδικά στη διαχείριση του

Ολυμπιακού ιερού και των αγώνων. Ο βασιλεύς της Πίσας Πανταλέων είχε συμμετάσχει ενεργότερα στον πόλεμο υπέρ των Μεσσηνίων. Παρά ταύτα φαίνεται να επέτυχε μια ικανή περιφερειακή ισχύ ώστε από την 26η Ολυμπιάδα (676 π.Χ.) οι Πισάτες είχαν επιρροή και συνδιοργάνωναν τα Ολύμπια: *μετὰ <δὲ> τὴν ἕκτην καὶ εἰκοστὴν Ὀλυμπιάδα οἱ Πισᾶται τὴν οἰκείαν ἀπολαβόντες αὐτοὶ **συνετέλουν**, τὸν ἀγῶνα ὀρῶντες εὐδοκιμοῦντα· χρόνοις δ' ὕστερον μεταπεσούσης πάλιν τῆς Πισάτιδος εἰς τοὺς Ἡλείους, μετέπεσεν εἰς αὐτοὺς πάλιν καὶ ἡ ἀγωναθεσία* (Στράβων VIII, 3, 30 p. 355 Cas.). Πιθανότατα αυτή τη συνδιοίκηση Ηλείων – Πισατών προϋποθέτει η αύξηση του αριθμού της υπέρτατης αρχής των Αγώνων, του Αγωνοθέτη, από ένα εις δύο ακριβώς την 25η Ολυμπιάδα, αν και ο Πausanias χαρακτηρίζει Ηλείους και τους δυο κατά κλήρο οριζόμενους, που όμως μπορεί να σημαίνει Ηλείους με την ύστερη έννοια της συνολικής διευρυμένης επικρατείας (Pausanias V, 9, 4-6):

*τὰ δὲ ἐπὶ τοῖς ἀγωναθετοῦσιν ὡς κατὰ τὰ αὐτὰ ἃ καθεστηκότα ἦν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐφ' ἡμῶν ἐς αὐτοὺς νομίζουσιν, ἀλλὰ Ἴφιτος μὲν τὸν ἀγῶνα ἔθηκεν αὐτὸς μόνος, καὶ μετὰ Ἴφιτον ἐτίθεσαν ὡσαύτως οἱ ἀπὸ Ὀξύλου **πέμπτη δὲ <καὶ εἰκοστῇ>** ὀλυμπιάδι ἀνδράσι δύο ἐξ ἀπάντων λαχοῦσιν Ἡλείων ἐπετράπη ποιῆσαι τὰ Ὀλύμπια, καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἀπὸ ἐκείνου διέμεινε τῶν ἀγωναθετῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν δύο, **ἑβδόμη δὲ ὀλυμπιάδι καὶ ἑβδομηκοστῇ** ἑννέα ἑλλανοδίκας κατέστησαν· τρισὶ μὲν δὴ ἐπετέτραπτο ἐξ αὐτῶν ὁ δρόμος τῶν ἵππων, τοσούτοις δὲ ἑτέροις ἐπόπταις εἶναι τοῦ πεντάθλου, τοῖς δὲ ὑπολειπομένοις τὰ λοιπὰ ἔμελε τῶν ἀγωνισμάτων. δευτέρα δὲ ἀπὸ ταύτης ὀλυμπιάδι προσετέθη καὶ ὁ δέκατος ἀθλοθέτης. ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ ἑκατοστῆς φυλαί τε Ἡλείοις δώδεκα καὶ εἷς ἀπὸ φυλῆς ἐκάστης ἐγένετο Ἑλλανοδίκης. Πισθεντες δὲ ὑπὸ Ἀρκάδων πολέμῳ μοῖράν τε ἀπέβαλον τῆς γῆς καὶ ὅσοι τῶν δήμων ἦσαν ἐν τῇ ἀποτμηθείσῃ χώρᾳ, καὶ οὕτως ἐς ὀκτώ τε ἀριθμὸν φυλῶν ἐπὶ τῆς τετάρτης συνεστάλησαν ὀλυμπιάδος καὶ ἑκατοστῆς, καὶ Ἑλλανοδίκαί σφίσιν ἴσοι ταῖς φυλαῖς*

ἤρέθησαν. ὀγδόη δὲ ἐπὶ ταῖς ἑκατὸν Ὀλυμπιάδι ἐπανῆλθον αὐθις ἐς ἀνδρῶν δέκα ἀριθμόν, καὶ ἤδη τὸ ἀπὸ τούτου διαμεμήνηκεν ἐς ἡμᾶς.

[Διόρθωσα στην τέταρτη γραμμὴ το «πεντηκοστῆ» με τον Schubart (σελ. XIX της ἐκδόσής του, του Πausανία) σε «πέμπτη καὶ εἰκοστῆ» (680 π.Χ.). Επίσης παρακάτω στην ἕκτη καὶ ἑβδομη γραμμὴ το «πέμπτη δὲ Ὀλυμπιάδι καὶ εἰκοστῆ» σε «ἑβδόμη δὲ Ὀλυμπιάδι καὶ ἑβδομηκοστῆ» (472 π.Χ.) για να ταιριάζει ἡ αναδιάρθρωση τῆς αγωνοθεσίας στους Ολυμπιακούς αγώνες με τον συνοικισμό τῆς Ἥλιδος. Αν δεν ἦταν για αυτό θα προτιμούσα παλαιογραφικά τὴ διόρθωση του O. Müller (*Rhein. Museum*, 1834, p. 168) σε «πέμπτη δὲ Ὀλυμπιάδι καὶ ἑβδομηκοστῆ», ἀν καὶ πάλι δύσκολα θα ἔδενε τέτοια ἀναμόρφωση ἀμέσως πρὸς τῆς μάχης των Πλαταιῶν. Χωρὶς ἰσχυρὸ καὶ ἐπαρκὴ λόγο ο Rathberger εὐνοεῖ «ὀγδόη δὲ... καὶ ἑβδομηκοστῆ»].

Οἱ δύο αγωνοθέτες ἀπὸ το 680 π.Χ., ἀς υποθέσουμε ἀτυπᾶ ἴσως εἰς ἐκ των Ηλείων καὶ εἰς ἐκ των Πισατῶν, σηματοδοτοῦσαν τὸ νέο *modus vivendi* στὶς μεταξύ των δύο φυλῶν σχέσεις μετὰ τον Β' Μεσσηνιακὸ Πόλεμο. Αυτό κράτησε μέχρι τὴ συντριβὴ των Πισατῶν καὶ περιοίκων ἀπὸ τους Ηλείους περὶ το 572 π.Χ. (Πausανίας VI, 22, 2; V, 10, 2; V, 6, 3). Ἡ συνεννόηση μεταξύ των δύο φυλῶν για ἕναν αἰῶνα ἦταν μάλλον ἀσταθῆς, με προστριβές, καὶ εἶχε τὰ οξύτερα προβλήματά τῆς. Τὴν 34ῃ Ολυμπιάδα (644 π.Χ.) ο Πανταλέων τὴν τέλεσε χωρὶς τους Ηλείους δια τῆς βίας (Πausανίας VI, 22, 2). Ὁ Αφρικανὸς ἀναφέρει (*Συναγωγὴ Ολυμπιονικῶν*) τὴν 28ῃ (668 π.Χ.) ὡς διενεργηθεῖσα ὑπὸ των Πισαίων, ἀλλὰ ο χρόνος συνέπιπτε με τὸ τέλος του Β' Μεσσηνιακοῦ Πολέμου καὶ οἱ Ηλείοι ἦσαν ἀπασχολημένοι με τὸν πρὸς Δυμαίους δικὸν τους πόλεμο στο ἄλλο ἄκρο τῆς επικρατείας τους: ταύτην ἤξαν Πισαῖοι, Ηλείων ἀσχολουμένων διὰ τὸν πρὸς Δυμαίους πόλεμον.

Μάλλον τότε κατέληξαν σε συνθήκη (ρητὴ ἢ σιωπηλὴ) για τὴ συνδιοργάνωση των Αγῶνων. Ὅποτε σε τέτοια συμφωνία πρέπει να

αναφέρεται παραποιώντας την υπέρ των Πισατών η πληροφορία του Αφρικανού για την 30η Ολυμπιάδα (660 π.Χ.): Πισαῖοι Ἡλείων ἀποστάντες ταύτην τ' ἤξαν καὶ τὰς ἐξῆς κβ'. Να εναρμονίσουμε τις πληροφορίες εξηγούμενοι ότι 22 Ολυμπιάδες αγωνοθέτησαν μαζί, ή τέλος πάντων με ανοχή αν όχι συνεννόηση, υπό 2 Αγωνοθέτες. **Φθάνουμε έτσι στην 52η Ολυμπιάδα (572 π.Χ.) οπότε οι Ηλείοι έθεσαν οριστικά τέρμα στην ασταθή και τεταραγμένη συναντίληψη.**

Τελευταία μείζων προστριβή ήταν του 588 π.Χ., όταν ο μεγαλύτερος γιος και διάδοχος του Πανταλέοντος Δαμοφών δημιούργησε την ιδέα στους Ηλείους ότι νεωτερίζει, οι Ηλείοι αντέδρασαν εισβάλλοντες στην Πισάτιδα στρατιωτικά, ο δε Δαμοφών με δυσκολία τους έπεισε με υποσχέσεις και όρκους ότι επρόκειτο για παρεξήγηση:

ὀγδόη δὲ ἐπὶ ταῖς τεσσαράκοντα ὀλυμπιάδι Δαμοφῶν ὁ Πανταλέοντος ὑπόνοιαν μὲν τινα παρέσχεν Ἡλείοις νεώτερα ἐς αὐτοὺς βουλευεῖν, ἐσβαλόντας δὲ ἐς τὴν Πισαίαν σὺν ὄπλοις ἀπελθεῖν οἴκαδε ἀπράκτους ἔπεισε δεήσεσί τε καὶ ὄρκοις. Πύρρον δὲ τοῦ Πανταλέοντος μετὰ Δαμοφῶντα τὸν ἀδελφὸν βασιλεύσαντος Πισαῖοι πόλεμον ἐκούσιον ἐπανείλοντο Ἡλείοις. συναπέστησαν δὲ σφίσιν ἀπὸ Ἡλείων Μακίστιοι καὶ Σκιλλούντιοι, οὗτοι μὲν ἐκ τῆς Τριφυλίας, τῶν δὲ ἄλλων περιοίκων Δυσπόντιοι. τούτοις καὶ μάλιστα ἐς τοὺς Πισαίους οἰκεῖα ἦν, καὶ οἰκιστὴν Δυσποντέα γενέσθαι σφίσιν Οἰνομάου παῖδα ἐμνημόνευον. Πισαίους μὲν δὴ καὶ ὅσοι τοῦ πολέμου Πισαίοις μετέσχον, ἐπέλαβεν ἀναστάτους ὑπὸ Ἡλείων γενέσθαι.

Παυσανίας VI, 22, 3-4.

Έναν αιώνα αργότερα, περί το 472 π.Χ., έγινε η τελική εκκαθάριση των λογαριασμών. Από τα λάφυρα των κατακτηθέντων και ενσωματωθέντων πια νότιων περιοχών με πρώτη την Πισάτιδα οι Ηλείοι οικοδόμησαν το μέγα σύμβολο του Ελληνισμού, τον Ναό του Διός στην Ολυμπία. Το διαθέσιμο κεφάλαιο θα διογκώθηκε και από

την αυξημένη εισροή εσόδων λόγω της μεγενθυνόμενης σημασίας των Ολυμπίων και της αποκλειστικής πλέον εκμετάλλευσης του ιερού και των αγώνων από τους Ηλείους.

Την ίδια εποχή έγινε η μεγάλη αναδιοργάνωση των αγώνων, ορίσθηκαν 9 Αγωνοθέτες, ένας εξ εκάστης φυλής της διευρυμένης Ηλειακής επικράτειας και συνοικίσθηκε η Ήλις ως πρωτεύουσα της επικράτειας, αυτής που συμπεριέλαβε τελικά την Τριφυλία προς Νότο μέχρι Φιγαλείας στην Αρκαδία και Λεπρέου παρά την Νέδα.

[Ένα σημαντικό επεισόδιο αυτής της διαμάχης για τον έλεγχο της χώρας περί και προς νότο του Αλφειού είναι αυτό που ιστορεί ο Πausanias VI, 22, 3-4. Το επεισόδιο είχε ως αποτέλεσμα, όπως είδαμε, ώστε «Πισαίους μὲν δὴ καὶ ὅσοι τοῦ πολέμου Πισαίοις μετέσχον, ἐπέλαβεν ἀναστάτους ὑπὸ Ἡλείων γενέσθαι». Η πολεμική αυτή εμπλοκή άρχισε επί της 48ης Ολυμπιάδος (588-584 π.Χ.) και κατέληξε στον επόμενο βασιλέα της Πισατίας, περί το 472 π.Χ.].

Οι Ηλείοι εμπέδωσαν οριστικά την κυριαρχία τους σε όλη την περιοχή από Πισατίας μέχρι Μεσσηνίας κατά τις δύο δεκαετίες μετά τη Μάχη των Πλαταιών.

[Ήταν η εποχή κατοχύρωσης και συσώρευσης ισχύος εκ μέρους σημαντικών πόλεων όπως οι Θήβες και το Άργος που προσπάθησαν να κάνουν δια μιας την ενσωμάτωση γειτονικών πόλεων που Σπάρτη και Αθήνα είχαν συντελέσει στις αντίστοιχες περιφέρειές τους κατά την διάρκεια μακρών αιώνων και αγώνων].

Τελευταίες πράξεις της διαδικασίας αυτής ηγεμονικής προβολής των Ηλείων στην περιφέρεια της Δυτικής Πελοποννήσου αναφέρει ο Ηρόδοτος IV, 148, 4. Ομιλεί για τους Μινύες που από τη Λακωνία κατέφυγαν στη χώρα των Παρωρεατών και Καυκώνων (Τριφυλία) όταν ο Θήρας εξήγε από τη Σπάρτη την αποικία στη Θήρα. Οι Μινύες τότε μετακινήθηκαν στην Δυτική Πελοπόννησο τους ντόπιους κατοίκους

«ἐξελάσαντες ἐκ τῆς χώρας σφέας αὐτοὺς ἐξ μοίρας διεῖλον, καὶ ἔπειτα ἔκτισαν πόλιος τὰσδε ἐν αὐτοῖσι, Λέπρεον, Μάκιστον, Φρίξας, Πύργον, Ἐπιον, Νούδιον· **τουτέων δὲ τὰς πλεῦνας ἐπ' ἐμέο Ἡλεῖοι ἐπόρθησαν**».

Το πρώτο ξεκαθάρισμα των Ηλείων θα έγινε με τους Πισάτες για την Ολυμπία. Αυτό πιθανότερο να συνέβη λίγο πριν τον συνοικισμό της Ἡλιδας: ήταν η δυναμική αρχή για ό,τι ακολούθησε. Τότε συνέλαβαν οι Ηλείοι να συνοδεύσουν την περιφερειακή προβολή τους με ένα έργο μείζονος κλίμακας, αντάξιο της Ολυμπίας και σύμβολο του πνεύματός της. 300 χρόνια μετά την πρώτη Ολυμπιάδα (776 π.Χ.) με την οποία αρχίζει η ακάθεκτη ορμή εις πολιτισμική δημιουργία του Ελληνισμού, οι Ηλείοι, λίγο μετά το 476 π.Χ. αρχίζουν την οικοδόμηση του Ναού του Διός. Πausanias V, 10, 2: *ἐποιήθη δὲ ὁ ναὸς καὶ τὸ ἄγαλμα τῷ Διὶ ἀπὸ λαφύρων, ἠνίκα Πίσαν οἱ Ἡλεῖοι καὶ ὄσον τῶν περιοίκων ἄλλο συναπέστη Πισαίοις πολέμῳ καθεῖλον*.

[Η επιχειρηματολογία του Furtwängler (υιοθετηθείσα από Ulrich, Purgold) προς κατάδειξη ότι άρχισε η οικοδόμηση του ναού περί το 468 π.Χ., είναι ισχνότατη και πρέπει να αντιστραφεί: η χρονολόγηση θραυσμάτων επιγραφής από τη θεμελίωση χρειάζεται να αναθεωρηθεί βάσει της λογικής του μείζονος πράγματος (οικοδόμηση του Ναού) και όχι αντιστρόφως. Cf. Σχόλια στην έκδοση Hitzig-Bluemner, II, 1 pp. 317-319. Και εξάλλου η διαφορά μερικών ετών δεν αξίζει στην προκειμένη περίπτωση τον κόπο της επιχειρηματολογίας].

Η διατύπωση του Πausanias στο V, 10, 2 υποδηλώνει την εν ενί σχεδίῳ οικοδόμηση του Ναού και ποίηση του αγάλματος. Αυτό αφ' εαυτού ενισχύει την ιδέα ότι αετώματα και χρυσελεφάντινος Zeus είχαν περαιωθεί μέχρι την αρχή του δεύτερου ημίσεος του 5^{ου} αιώνα, οπότε Φειδίας και (θα δούμε) Αλκαμένης ήσαν ελεύθεροι να ασχοληθούν με το νέο μέγα σχέδιο, την ανίδρυση του Παρθενώνα στην Ακρόπολη, του οποίου η πραγμάτωση άρχιζε ακριβώς τότε.

Ο Ναός του Διός ολοκληρώθηκε μέχρι τη Μάχη της Τανάγρας το 457 π.Χ., η οικοδόμησή του διήρκεσε δηλαδή περί τα 15 έτη, όσα και ο Παρθενών μετά. Μια χρυσή ασπίς κρεμάστηκε κάτω από επίχρυση Νίκη που επέκειτο στη γωνία της κορυφής του πρόσθιου αετώματος· ήταν αφιέρωμα των Σπαρτιατών, δεκάτη από τα λάφυρα της νίκης τους στην περιβόητη μάχη κατά των Αθηναίων και Αργείων.

έν δὲ Ὀλυμπία λέβης ἐπίχρυσος ἐπὶ ἐκάστῳ τοῦ ὀρόφου τῷ πέρατι ἐπίκειται, καὶ Νίκη κατὰ μέσον μάλιστα ἔστηκε τὸν ἀετόν, ἐπίχρυσος καὶ αὕτη. ὑπὸ δὲ τῆς Νίκης τὸ ἄγαλμα ἀσπίς ἀνάκειται χρυσῇ, Μέδουσαν τὴν Γοργόνα ἔχουσα ἐπειρασμένην. τὸ ἐπίγραμμα δὲ τὸ ἐπὶ τῇ ἀσπίδι τούς τε ἀναθέντας δηλοῖ καὶ καθ' ἥντινα αἰτίαν ἀνέθεσαν· λέγει γὰρ δὴ οὕτω,

*Ναὸς μὲν φιάλαν χρυσέαν ἔχει, ἐκ δὲ Τανάγρας
τοὶ Λακεδαιμόνιοι συμμαχία τ' ἀνέθεν
δῶρον ἀπ' Ἀργείων καὶ Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων,
τὰν δεκάταν νίκας εἶνεκα τῷ πολέμῳ.*

(Παυσανίας V, 10, 4. Cf. I, 29, 9; Θουκυδίδης I, 105-108; Διόδωρος XI, 81).

Τρία τμήματα μαρμάρινου στελέχους φέροντος την επιγραφή βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές στην Ολυμπία (*Olympia V, Inschriften, No. 253*). Προφανώς έκείτο επί του εδάφους σε στήλη και αναπαρήγε την επιγραφή που είχε χαραχθεί στην ασπίδα και βρισκόταν πάνω από το αέτωμα. Έτσι εξηγείται και η διαφορά της γενικής «του πολέμου», που γράφεται κατά το κοινό στην επιγραφή, ενώ ο Παυσανίας δίνει τη διαλεκτικά σωστή γραφή «τῷ πολέμῳ». Η μαρμαρίνη επιγραφή μπορεί να είναι και λίγο μεταγενέστερη, όταν έγινε η σκέψη ή συνειδητοποιήθηκε η ανάγκη να τεκμηριωθεί τι γράφει εκεί ψηλά (68 πόδες δίδει ο Παυσανίας για το μέγιστο ύψος, 20.13 μ. αν πρόκειται για Ρωμαϊκούς πόδες όπως ο Dörpfeld υποθέτει).

Ο Ναός είχε δομικά ολοκληρωθεί λοιπόν, μετά της μαρμαρίνης στέγης και των αετωμάτων, το 457/6, όταν έγινε η αφιέρωση. Από τον

γλυπτικό διάκοσμο οι 12 μετόπες του πρόναου και του οπισθόδομου είχαν τοποθετηθεί στην αρχιτεκτονική δομή του ναού. Αλλά δεν υπάρχει παρόμοια τεχνική ανάγκη για τα γλυπτά των αετωμάτων και τα επαέτια στοιχεία. (Νίκη στην κορυφή και λέβητες (τριποδικοί) στα δυο άκρα της ανατολικής όψης μόνον μάλλον παρά και των δύο. Η διατύπωση του Πausανία υποδηλώνει μια μόνο τριάδα Νίκης και λεβήτων, αφού μια μόνο χρυσή ασπίδα ήταν το Λακεδαιμόνιο ανάθημα). Ακόμη περισσότερο δεν ήταν ανάγκη να είναι αμέσως έτοιμο με την αρχιτεκτονική ολοκλήρωση του ναού και το λατρευτικό άγαλμα του θεού.

Βέλτιστη υπόθεση είναι ότι τα αετώματα τελείωσαν περί το 455 π.Χ. (με διαφορά μεταξύ τους, νωρίτερα το ανατολικό και αργότερα το δυτικό και για λόγους οικοδομικής τεχνικής και για λόγους τεχνοτροπίας και μορφολογίας), και μερικά χρόνια αργότερα, και πάντως μέχρι το 449, το άγαλμα. Με την πολιτική κυριαρχία του Περικλή στην Αθήνα από το 450/449 π.Χ. (που έγινε απόλυτη από το 445/444 π.Χ.) συνδυάστηκε η πολιτισμική-καλλιτεχνική εποπτεία του Φειδία (κάτι ανάλογο σαν του David στην Γαλλική Επανάσταση, την Υπατεία και την Αυτοκρατορία του Μ. Ναπολέοντος). Και τα γιγαντιαία έργα ανάπλασης της Ακρόπολης και οι “μυριοτάλαντοι ναοί” που διασπάθιζαν τους συμμαχικούς φόρους σε λαϊκές επιδοτήσεις κατά το κατηγορητήριο της ολιγαρχικής αντιπολίτευσης, άρχισαν ένα χρόνο αργότερα.

Αρχιτέκτων του Ναού στην Ολυμπία ήταν εντόπιος, ο **Ηλείος Λίβων** (Pausanias V, 10, 3). Το υλικό από κοινή ντόπια πέτρα, σημειώνει ο Pausanias, είναι «ἐπιχώριος πῶρος» (*ibid.*). Η στέγη από μάρμαρο Πεντελικό (*ibid.*). Μερικά κομμάτια προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα ότι ήταν από Πάριο μάρμαρο. (Λογικότερη ιδέα αυτή από το να υποθέσουμε ότι αρχικά ήταν εξ ολοκλήρου από Πάριο μάρμαρο, ενώ αργότερα αντικαταστάθηκε (γιατί;) εντελώς από Πεντελικό. (Η

αντικατάσταση και προσθήκη λεοντοκέφαλων υδρορροών είναι άλλο πράγμα).

Η αρχιτεκτονική δομή είναι αυστηρή, εναρμόνια στιβαρή, «διατονική» και μεγαλοπρεπής: η πεμπτουσία του Δωρικού ρυθμού, μεταξύ του ΔυτικοΕλληνικού βάρους και της Αττικής χάρης. Η μορφή ισορροπεί ακριβώς στην απόλυτη αιχμή της ύπαρξης, συντονίζεται οξύτατα με την τελειότητα του Είναι όπου όλη η δύναμη του όντος έχει ουσιωθεί εις κάλλος.

Ο ναός συνελήφθη ως μνημείο Ελληνισμού.

Ο γλυπτικός διάκοσμος ανήκει σε τρεις διαφορετικούς καλλιτέχνες. Και χωρίς τη μαρτυρία του Πausανία θα έπρεπε να καταλαβαίνουμε ότι οι τρεις ομάδες των δυο αετωμάτων και των μετοπών επιδεικνύουν τρεις διαφορετικές μορφολογικές τροπικότητες. (Cf. e.g. L. Alscher, "Zum Anteil Verschiedener Bildhauerschulen an der Ausführung der Giebelskulpturen von Zeustemple. Der Zeus – und der Apollonmeister", πρόχειρα στο H.-V. Herrmann, *Die Olympia-Skulpturen*, pp. 287 sqq.).

Οι μετόπες έγιναν αναγκαστικά πρώτες και ενσωματώθηκαν στην αρχιτεκτονική δομή πριν την ολοκλήρωση του Ναού. Θα αναλύσω το θέμα αλλού, αλλά υποδηλώνουν Αιγινήτικη τεχνοτροπία και μορφολογία.

Για τα αετώματα έγινε διαγωνισμός. Υπό την κυριαρχία του Αγωνιστικού Ιδεώδους και το πνεύμα του πανταχού κρατούντος Αγώνος και της συνεπακόλουθης Αριστείας, επιζητήθηκε το άριστο για το σύμβολο της αριστείας. (Μαρτυρίες για διαγωνισμούς γλυπτικών συνθέσεων μειζόνων έργων πολλαπλασιάζονται στον Χρυσούν Αιώνα. Για αυτό έγινε χρυσούς. Περιβόητος έμεινε ο αγών για την πληγωμένη Αμαζόνα). **Τεκμηρίωση του γεγονότος προκειμένου για τον Ναό του**

Διός στην Ολυμπία έχουμε από την αναθηματική επιγραφή στην τριγωνική μνημειακή βάση της Νίκης του Παιωνίου.

Τις περιστάσεις του αφιερώματος εκθέτει ο Πausανίας (V, 26, 1):

Μεσσηνίων δὲ τῶν Δωριέων οἱ Ναυπάκτων ποτε παρὰ Ἀθηναίων λαβόντες ἄγαλμα ἐν Ὀλυμπίᾳ Νίκης ἐπὶ τῷ κίονι ἀνέθεσαν. τοῦτό ἐστιν ἔργον μὲν Μενδαίου Παιωνίου, πεποιήται δὲ ἀπὸ ἀνδρῶν πολεμίων, ὅτε Ἀκαρνᾶσι καὶ Οἰνιάδαις, ἔμοι δοκεῖν, ἐπολέμησαν. Μεσσήνιοι δὲ αὐτοὶ λέγουσι τὸ ἀνάθημά σφισιν ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν τῇ Σφακτηρίᾳ νήσῳ μετὰ Ἀθηναίων, καὶ οὐκ ἐπιγράψαι τὸ ὄνομα τῶν πολεμίων σφᾶς τῷ ἀπὸ Λακεδαιμονίων δείματι, ἐπεὶ Οἰνιαδῶν γε καὶ Ἀκαρνάνων οὐδένα ἔχειν φόβον.

[Ο Πausανίας κατά κανόνα σαφώς διακρίνει το τι συνάγει (στηριζόμενος σε δεδομένα που αναφέρει) από το τι ασφαλώς γνωρίζει. Π.χ. στην περίπτωση του Ναού του Επικούριου Απόλλωνος ρητά αναφέρει ως αρχιτέκτονα τον Ικτίνο, ενώ συνάγει την ερμηνεία που δίνει της σημασίας του θείου επιθέτου, «Επικούριος» από δυο γεγονότα, ένα εκ των οποίων είναι ακριβώς ποιος ήταν ο αρχιτέκτων του έργου].

Η επιγραφή στο τριπρισματικό βάθρο της Νίκης βρέθηκε στις ανασκαφές. *Olympia V*, No. 259:

*Μεσσάνιοι καὶ Ναυπάκτιοι ἀνέθεν Διὶ
Ὀλυμπίῳ δεκάταν ἀπὸ τῶν πολεμίων.*

*Παιόνιος ἐποίησε Μενδαῖος
καὶ τ' ἀκρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα.*

Όπως ο Πausανίας υποδηλώνει, η επιγραφή δεν αναφέρει ποιοι ήσαν οι πολέμιοι. Ο λόγος δεν μπορεί να είναι ειδικά ο φόβος των Σπαρτιατών όπως υποστήριζαν οι Μεσσήνιοι. Πολλά αναθήματα μιλούν γενικώς για εχθρούς, πιθανότατα γιατί προέρχονται από πολλές επιχειρήσεις και εναντίον διαφόρων αντιπάλων και όχι από μια μέγιστη

και περιβόητη νίκη. (Σωστά οι Dittenberger και Purgold *ad loc.* col. 381). Ο λόγος της αφιέρωσης δεν μπορεί επίσης να είναι, τουλάχιστον αποκλειστικά, τα γεγονότα της Σφακτηρίας (425 π.Χ.), γιατί αν και συμμετείχαν ενεργά στην Αθηναϊκή επιτυχία εκεί Μεσσήνιοι (Θουκυδίδης IV, 9, 1; 32, 2; 36, 1), εντούτοις η νίκη εκείνη είχε περισσότερο τεράστια ηθική και ψυχολογική σημασία παρά κάποια σημαντική υλική, ώστε να δικαιολογεί το ανάθημα, το οποίο σε τέτοια περίπτωση θα ανέφερε τους Αθηναίους ως συναναθέτες και όχι τους απόντες και αμέτοχους γηγενείς Ναυπακτίους. (“Μεσσάνιοι και Ναυπάκτιοι” δεν είναι οι εν Ναυπάκτω Μεσσήνιοι απλώς, όπως σωστά ο Curtius παρατήρησε, cf. *op.cit.* col. 381. Αν και πάλι η συμπερίληψη των Ναυπακτίων στην επιγραφή μπορεί να είναι πράξη αβροφροσύνης για τους συμπολίτες που *de facto* αποτελούσαν την ασθενέστερη και υποδεέστερη ομάδα στον νέο συνοικισμό της Ναυπάκτου από τους Μεσσηνίους. Ή Μεσσάνιοι να είναι άλλοι Μεσσήνιοι και όχι οι εν Ναυπάκτω εγκατασταθέντες από τους Αθηναίους).

Η αφιέρωση αφορά πάντως ασφαλώς σε γεγονότα μετά την εγκατάσταση Μεσσηνίων στη Ναύπακτο από τους Αθηναίους (μετά το 460 π.Χ.). Το γεγονός σηματοδοτούσε την συνολική αλλαγή στρατηγικής στην Αθήνα κατά το τέλος της δεκαετίας 470-460 π.Χ. Το 464 π.Χ. (Ολυμπιάς 79η) έγινε ο μεγάλος σεισμός στη Σπάρτη και η επανάσταση των Ειλώτων, Μεσσηνίων συλλήβδην ονομαζόμενων διότι αυτοί ήσαν οι κυριότεροι υποτελείς στη Σπάρτη (Θουκυδίδης I, 101, 2).

[Την ιστορία διηγείται ο Θουκυδίδης I, 101-103; Πausανίας IV, 24, 4-7; cf. Διόδωρος XI, 70; Πλούταρχος, *Κίμων*, 16].

Τελευταίο προπύργιο των Μεσσηνίων κατέστη πάλι η Ιθώμη (όπως στον Α' Μεσσηνιακό Πόλεμο), όπου άντεξαν μια δεκαετία (Θουκυδίδης I, 103, 1). Η Σπάρτη βρέθηκε σε ανάγκη, προσκάλεσε εις βοήθεια τους συμμάχους, ο Κίμων διείπε τα πράγματα στην Αθήνα υπέρμαχος της

πολιτικής συνεργασίας με τη Σπάρτη σε διπολική γεωπολιτική βάση, παρευρέθη στρατηγών ο ίδιος εις ενίσχυση της πολιτικής του με ισχυρή δύναμη στην Ιθώμη, αλλά υποπτευθέντες οι Αθηναίοι απεπέμφθησαν υπό των Σπαρτιατών. Η Κιμώνεια πολιτική κατέρρευσε, ο Κίμων εξωστρακίσθη και οι Αθηναίοι για πρώτη φορά υιοθέτησαν στρατηγική φανεράς αντιπαράθεσης προς τη Σπάρτη.

Όταν τελικά, κατά το 455 π.Χ. οι Σπαρτιάτες εξέβαλαν υποσπόνδους τους Μεσσήνιους από την Ιθώμη, οι Αθηναίοι παρέδωσαν στους βουλομένους εξ αυτών τη Ναύπακτο που είχαν πρόσφατα αποσπάσει από τους Λοκρούς Οζόλες. Ο Πausανίας (IV, 25) διηγείται ότι εδραιωμένοι στη Ναύπακτο και ήρωες μεταξύ βαρβάρων αυτοί που ηττήθηκαν από τους Σπαρτιάτες όχι κατ' έλλειμμα ανδρείας και ύφεση αρετής («οἷ μὴδὲ Λακεδαιμονίων ἀνδρία, τύχη δὲ ἡλλαττώθησαν», Πausανίας IV, 25, 5), επιχείρησαν να πολυπραγμονήσουν στρεφόμενοι κατά των Ακαρνάνων και καταλαβόντες για ένα χρόνο τις Οινιάδες με την εύφορη γη στο δέλτα του Αχελώου.

Δυνατόν ο Πausανίας να εννοεί αυτές τις πολεμικές ανδραγαθίες όταν ερμηνεύει τους πολεμίους του αναθήματος στην Ολυμπία Ακαρνάνες και Οινιάδες (V, 26, 1). Οι οποίες ενδέχεται να συνεχίστηκαν κατά την κατάσταση επίσημου διπολισμού που επεκράτησε στην Ελλάδα μετά τα μέσα του αιώνα και πριν την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Αλλά πιθανότερο είναι ο συσχετισμός του Πausανία να είναι προς τις επιχειρήσεις των Αθηναίων στην Ακαρνανία κατά την αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου για τη στερέωση της φιλοαθηναϊκής μερίδας εκεί και συγκεκριμένα κατά των Οινιάδων, οι οποίες ήσαν «ἀεί ποτε πολέμιοι». Στις επιχειρήσεις αυτές (429-428 π.Χ.) συνέπραξαν ισάριθμα οι Μεσσήνιοι της Ναυπάκτου και υπήρξε λεία (Θουκυδίδης, II 102-103; cf. III, 7). Μετά την επιτυχία στη Σφακτηρία και τη σύλληψη των Σπαρτιατών

εκεί, οι Αθηναίοι τοποθέτησαν Μεσσήνιους από τη Ναύπακτο εις φυλακή της Πύλου. Οι Μεσσήνιοι αυτοί λήστευαν τη Λακωνική (δηλαδή την περὶ την Πύλο Μεσσηνία), οι δε Λακεδαιμόνιοι όντες αμαθείς και άπρακτοι σε ληστρικούς πολέμους και αντάρτικο είχαν έναν επιπλέον λόγο να επιδιώκουν την ειρήνευση με τους Αθηναίους (Θουκυδίδης IV, 41). Το λογικότερο είναι από αυτήν τη συσσωρευμένη λεία 4 περίπου ετών (425-421 π.Χ.), συν την άλλη, προγενέστερη κατά την αρχή του πολέμου και συγχρονίζουσα συνεχιζόμενη κατά τα Πυλιακά, από τους κοντινούς στη Ναύπακτο στόχους, να προέρχεται το ανάθημα της Νίκης του Παιωνίου, που έτσι μπορεί να χρονολογηθεί στην αρχή της Νικειού Ειρήνης (421 π.Χ.). Η χρονολόγηση αυτή είναι βαρύνουσα για την εκτίμηση του γλύπτη που ανέλαβε το ανατολικό αέτωμα, του ίδιου του Παιώνιου.

Το σημαντικότερο στοιχείο της επιγραφής είναι η τελευταία προσθήκη:

και τ' ακρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα.

Το ρήμα σημαίνει συγκεκριμένη νίκη σε διαγωνισμό, σε κάποιον πραγματικό αγώνα, και όχι γενικά και αφηρημένα την εκ των υστέρων υπεροχή. Πρόκειται για αγώνα και για κρίση καλλιτεχνική. Περί τίνος πράγματος το λέει «τὰ ακρωτήρια». Τα ακρωτήρια ἐπὶ τὸν ναὸν δεν είναι εύλογο να σημαίνει τη Νίκη και τους λέβητες υπέρ το ανατολικό αέτωμα. Η αναφορά πρέπει να είναι σε κάτι σημαντικότερο από το ίδιο το έργο του οποίου αναθηματική επιγραφή είναι τα λεγόμενα. (Η ρητορική αύξηση είναι εικόνα και σήμα γενικής αξιολογικής αύξησης στο κλασσικό πνεύμα). Η ιδέα του υφολογικού anticlimax είναι απεχθής, δυσαρμόνια.

Ακρωτήρια σημαίνει εδώ το αέτωμα που είναι ως στέγη πάνω από τον ναό. Ακριβώς με αυτή την έννοια ο Πλούταρχος ονομάζει «ακρωτήριον» το ναώδες αέτωμα στην οικεία του Καίσαρος (*Καίσαρ*, 63, 9). Στον φανταστικό Ναό του Ποσειδώνος (“εἶδος βαρβαρικὸν ἔχοντος”) που

αισθητοποιεί ο Πλάτων στον *Κριτία*, τα ακρωτήρια είναι επίχρυσα, τα αετώματα δηλαδή: «πάντα δὲ ἔξωθεν περιήλειψαν τὸν νεῶν ἀργύρῳ, **πλην τῶν ἀκρωτηρίων, τὰ δὲ ἀκρωτήρια χρυσῶ**· τὰ δ' ἐντός, τὴν μὲν ὀροφὴν ἐλεφαντίνην ἰδεῖν πᾶσαν χρυσῶ τε καὶ ἀργύρῳ καὶ ὀρειχάλκῳ πεποικιλμένην, τὰ δὲ ἄλλα πάντα τῶν τοίχων τε καὶ κιόνων καὶ ἐδάφους ὀρειχάλκῳ περιέλαβον” (*Κριτίας*, 116d). Ο παραλληλισμός εξωτερικού-εσωτερικού κάνει σαφέστερη τη δύναμη της σημασίας ακρωτήρια = αετώματα με τα εναέτια αγάλματα.

Το βάθρο με τη Νίκη του Παιωνίου ἔκειτο νοτιοανατολικά της εισόδου του Ναού. Τα ακρωτήρια της επιγραφῆς εἶναι λοιπόν τα εγγύς ευρισκόμενα εναέτια αγάλματα, ο γλυπτικός διάκοσμος του ανατολικού αετώματος του Ναού. Εναρμονίζεται αυτή η ερμηνεία με τη ρητὴ δήλωση του Πausανία ὅτι τα γλυπτά του ανατολικού αετώματος δημιούργησε ο Παιώνιος.

τὰ μὲν δὴ ἔμπροσθεν ἐν τοῖς ἀετοῖς ἐστὶ Παιωνίου, γένος ἐκ Μένδης τῆς Θρακίας, τὰ δὲ ὀπισθεν αὐτῶν Ἀλκαμένους, ἀνδρὸς ἡλικίαν τε κατὰ Φειδίαν καὶ δευτερεῖα ἐνεγκαμένου σοφίας ἐς ποίησιν ἀγαλμάτων

(Πausανίας V, 10, 8).

Αετοί = το αέτωμα (cf. ἐπίσης Πausανίας I, 24, 5; II, 11, 8; VIII, 45, 6; 7; Eυστάθιος Σχόλια στην *Ιλιάδα*, Ω 317).

Σε διαγωνισμό ταυτόχρονο ἢ χωριστό ο Παιώνιος κέρδισε αναλαβὼν το ανατολικό αέτωμα, ο δε Ἀλκαμένης το Δυτικό.

Ο Φειδίας ἐποίησε το χρυσελεφάντινο ἀγαλμα του Διός. Ο Πausανίας το περιγράφει αναλυτικότερα ως θαύμα (V, 11). Αναφέρει και τις μετόπες με τα κατορθώματα του Ηρακλή, ἀλλὰ δεν δίνει ὄνομα γλύπτη (V, 10, 9). Η περιγραφή του Ναού του Διός εἶναι ἐξαιρετικά προσεγμένη και λεπτομερής. Η επιγραφή της Νίκης του Παιωνίου εναρμονίζεται προς τις πληροφορίες του Πausανία.

Ο ακριβέστερος προσδιορισμός των σχετικών χρονολογιών, πότε έγιναν τα γλυπτά των αετωμάτων, των μετοπών και το λατρευτικό άγαλμα του Διός, προϋποθέτει την ανάλυση των έργων. Στο τελευταίο στάδιο της οικοδομής του ναού, επομένως γύρω στο 460 π.Χ. το αργότερο, τοποθετούνται οι μετόπες. Προς το μέσο και μετά εκείνης της δεκαετίας ταιριάζουν τα δύο αετώματα. Θα δούμε αν μια a priori πιθανότητα να ανήκει ο Ζευς του Φειδίου στο μισό του αιώνα και την άμεση αρχή της επόμενης δεκαετίας μπορεί να επαληθευθεί. Η λογική διαδοχή είναι:

Μετόπες (~ 460 π.Χ. για την 80^η Ολυμπιάδα)

Ανατολικό Αέτωμα και επαέτια επ' αυτού (~ 456 π.Χ. για την 81^η Ολυμπιάδα και το ανάθημα των Λακεδαιμονίων μετά την Μάχη της Τανάγρας)

Δυτικό Αέτωμα (~ 452 π.Χ. για την 82^η Ολυμπιάδα)

Χρυσελαφάντινο Άγαλμα (~ μέχρι το 448 π.Χ. για την 83^η Ολυμπιάδα. Πενταετείς Σπονδές το 450, Θάνατος του Κίμωνα και Ειρήνη του Καλλία μεταξύ Αθηνών και Περσίας το 449 π.Χ.)

Η γλυπτική αποκορύφωση σε συμβολισμό και μορφή του Ναού του Διός συντελείται στο Δυτικό Αέτωμα με τον Απόλλωνα στην Κενταυρομαχία. Η κλασσική μελέτη κάθε πράγματος αρχίζει από το τέλος, την ακμή και αποκορύφωση, της ουσίας του.

Και πρώτα ορισμένες προσανατολιστικές ομοιότητες.

1) Έχει επισημανθεί η φυσιογνωμική συνάφεια μεταξύ της Κεφαλής του Απόλλωνα και του «Ξανθού Αγοριού» από την Ακρόπολη. Συγκρίνετε ειδικότερα την όψη Fig. 113 (H. Payne and G. Mackworth Young, *Archaic Marble Sculpture from the Acropolis*) με p. 19 (R. Hamann, *Olympische Kunst*) και Abb. 46 (G. Rodenwaldt und W. Hege, *Olympia*) και Frontispiece (Ashmole etc.); Fig. 114.1 (Payne+Young) με p. 21 (Hamann), Abb. 47 (Rodenwaldt-Hege) και Figs. 106 και 108 (B. Ashmole, N. Yalouris and A. Frantz, *Olympia, The Sculptures of the Temple of Zeus*); Fig. 570 (G. Richter, *Kouroi*) με Fig. 109 (Ashmole etc.); Fig. 115.3 (Payne+Young) με Fig. 107 (Ashmole etc.) και Abb. 47 (Rodenwaldt-Hege). Φυσιογνωμία, δομή προσώπου, κόμμωση, έκφραση συγκλίνουν σε έναν τύπο και μια ιδέα. Η συνάφεια εκτείνεται και στην τεκτονική του σώματος. Τα ισχία και η ήβη του «Ξανθού Αγοριού» έχουν πιθανότατα διασωθεί στο απόσπασμα Fig. 572 (Richter. Πλάγια και οπίσθια όψη Figs. 573-574 Richter). Συγκρίνετε με το αντίστοιχο μέρος του Απόλλωνα, Frontispiece και Abb. 43 (Rodenwaldt-Hege) και Figs. 103-104 (Ashmole etc.). Ιδιαίτερα εμφαντικός είναι ο σχηματισμός των ιλιακών μυών.

2) Κεφαλή του Λαπίθη του οποίου το χέρι δαγκώνει Κένταυρος, Figs. 87-88, 90 (Ashmole etc.), Abb. 55 (Rodenwaldt-Hege) με την Κεφαλή από τις Μετόπες του Παρθενώνα Tafel 184 (Fr. Brommer, *Die Metopen des Parthenon*).

3) Κεφαλή του Θησέα, Figs. 95-97 (Ashmole etc.) με την Κεφαλή του Λαπίθη που ανήκει στην περίφημη νότια μετόπη 4 του Παρθενώνα, Tafel 176.1 και Tafel 177 (Brommer). [Η μετόπη με την ευγενική όψη του Κενταύρου]. Cf. επίσης Tafel 196.2 (Brommer). Και στη Νότια Μετόπη 1, Tafel 161.

4) Για σωματική δομή, αν και η λογική της σύνθεσης σε αέτωμα και μετόπη είναι τελείως διαφορετική, συγκριτέος ο Λαπίθης Figs. 71-72 (Ashmole etc.) = Abb. 56 και 58 (Rodenwaldt-Hege) = Abb. 30 (Hamann) και ο

συμμετρικός Λαπίθης στην άλλη πλευρά του αετώματος Figs. 139, 140, 142 (Ashmole etc.) = Abb. 63 (Rodenwaldt-Hege), με τον Λαπίθη της Νότιας Μετόπης 2 του Παρθενώνα Tafel 165, 167 (Brommer). Αν αφαιρέσουμε τη μεγαλύτερη κλίση στον Λαπίθη της Ολυμπίας με ότι αυτό συνεπάγεται σε μυϊκή ένταση, η σωματική τεκτονική συγκλίνει.

5) Κένταυρος Figs. 82, 86, 87 και 89 (Ashmole etc.) με Κένταυρο Tafeln 212-215 (Brommer).

6) Η «Αφροδίτη Louvre-Neapel», γνωστή σε πληθώρα αντιγράφων, συνάπτεται στο πρόσωπο τριών από αυτών (συμπεριλαμβανομένων των δύο καλύτερων που δίνουν την ονομασία του τύπου) με τη Δηϊδάμεια και τη νεαρή Λαπίθισσα στη γωνία του Δυτικού Αετώματος της Ολυμπίας. Συγκρίνετε (λαμβάνοντας υπόψη ότι οι Αφροδίτες είναι άτονα και μαλακά αντίγραφα σπουδαιότατου πρωτοτύπου) τα πρόσωπα της Αφροδίτης Louvre (Tafel 1, M. Brinke, "Die Aphrodite Louvre-Neapel", στο *Antike Plastik*, Lieferung 25, pp. 7 sqq.), της Αφροδίτης Neapel 5997 (Tafel 11 Brinke) και της Αφροδίτης Neapel 5998 (Tafel 25 Brinke) με τη Δηϊδάμεια (Figs. 112-114 Ashmole etc.) και τη νεαρότερη έρπουσα Λαπίθισσα στη γωνία (Fig. 62 Ashmole etc.). Θα δείξω σε επόμενη μελέτη ότι η Αφροδίτη Louvre-Neapel αντιγράφει την περιβόητη Αφροδίτη εν Κήποις του Αλκαμένη (cf. Ch. Waldstein, *Alcámenes and the Establishment of the Classical Type in Greek Art*, pp. 201-211).

Η σύλληψη της Κενταυρομαχίας ως πολεμικής μεν διαμάχης μέχρι φόνου, αλλά και ως αγωνιστικής αθλητικής αντιπαράθεσης δίκην πάλης και παγκρατίου, με την αντίστοιχη επίδειξη επιφανούς σωματικής τελειότητας εν έργω και εντάσει, είναι χαρακτηριστική τόσο του Δυτικού Αετώματος όσο και της Κενταυρομαχίας στις μετόπες του Παρθενώνα, όσο και σε σύγχρονες αγγειογραφικές συνθέσεις. Από την Ολυμπία σχετικά είναι τα συμπλέγματα Fig. 73 και 86 (Ashmole κ.λπ.). Στον

Παρθενώνα οι νότιες μετόπες βρίθουν από παλαιστικές λαβές και πυγμαχικές προβολές. V. Tafeln 187, 217, 229, 233 (παγκράτιο) [Brommer]. Το μοτίβο να πάει να σπάσει ο Κένταυρος μια στάμνα στο κεφάλι του Λαπίθη (Tafeln 173-177 Brommer) επαναλαμβάνεται σε αγγειογραφία στη Φλωρεντία, No. 489 (E. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, III Band) = Abb. 5 (E. Löwy, *Polygnot, Ein Buch von griechischer Malerei*) όπου ο Κένταυρος έχει Σατυρική κεφαλή και ο Λαπίθης είναι Απολλωνόμορφος. (Από τον Ζωγράφο της Κενταυρομαχίας της Φλωρεντίας). Cf. Abb. 5 (Löwy).